

L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadı romanlarının poetikası
(“Qılınc və qələm” və “Hərb və sülh” romanlarının müqayisəli-tipoloji təhlil əsasında)

Nəsib Cəbrayilov
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə ədəbiyyatşünaslıqda ilk dəfə olaraq, L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadı yaradıcılıqlarının poetikasının müqayisəli təhlilinə təşəbbüs göstərilmişdir. Rus və Azərbaycan yazıçılarının poetikalarının tipoloji və fərdi xüsusiyyətləri, həmçinin tarixi hadisələrə, tarixi roman janrına, ədəbi xarakterlərə münasibətdə hər iki yazıçının ideya-fəlsəfi cəhətdən bir-birinə yaxınlığı üzə çıxarılmışdır. Hər iki yazıçının yaradıcılığında insan və tarix, insan və cəmiyyət problemləri hərtərəfli və dərinlən təhlil edilmişdir.

Təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, hər iki yazıçının romanlarında tarixi hadisələr və faktlar, xalqın həyatı, ruhu, mübarizəsi göstərilmiş və onun bədii obrazı yaradılmışdır. Hər iki romanda xalqın ən gözəl, nəcib keyfiyyətləri, milli xarakterləri, mütərəqqi idealları təcəssüm etdirən tarixi qəhrəmanların obrazları yaradılmışdır. Həmin qəhrəmanların müsbət keyfiyyətləri ilə bərabər tərəddüdləri, keçirdikləri sarsıntılar da öz əksini tapmışdır.

Hər iki yazıçı tarixi romanlarında ictimai-siyasi hadisələri təsvir edərkən, bunları surətlərin şəxsi taleyi, ailə-məişət, sevgi məsələləri ilə vəhdətdə verir. İctimai-siyasi hadisələrlə şəxsi həyatı hadisələr sanki bir-birini əvəz edir və bir-birini tamamlayır. Hər iki xəttin inkişafında mütənəsiblik pozulmur, sonadək davam edir.

L.N.Tolstoyun tarix fəlsəfəsi ilə M.S.Ordubadının tarix fəlsəfəsinin oxşar cəhətləri ilə yanaşı, hər iki yazıçı müxtəlif dövrlərə və müxtəlif xalqlara mənsub olduqlarına görə, onların bu məsələlərə baxışlarındakı vacib fərqlər də təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: poetika, tarixi mövzu, qılınc, qələm, hərbi, sülh, rəhbər, xalq, həyat

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.06.2021; qəbul edilib – 28.06.2021

Poetics of the novels by L.N.Tolstoy and M.S.Ordubadı
(based on comparative typological analysis of the novels “Sword and Pen” and “War and Peace”)

Nasib Jabrayilov
Doctor of Philosophy in Philology
Baku Slavic University. Azerbaijan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Abstract. For the first time in literary criticism, this article contains a comparative typological analysis of the poetics of L.N.Tolstoy and M.S.Ordubadı. The author revealed the typological and individual peculiarities of the poetics of Russian and Azerbaijani writers, as well as their similarity with each other from the ideological and philosophical point of view of both writers in relation to historical events, the genre of the historical novel, historical images. In the works of each of the two writers, they comprehensively and deeply considered the problems of "man and history", "man and society".

The analysis allows us to conclude that the novels of both writers show historical events and facts, the life, spirit and struggle of the people, and also created its literary image. In both novels, images of

historical heroes were created, personifying the most beautiful, noble traits, national characters, and progressive ideals of the people. Along with the positive qualities of those heroes, their doubts and experiences were also reflected.

Describing social and political events in their historical novels, both writers present them in unity with the personal fate of images, family and everyday and love issues. Socio-political and personal life events seem to replace and complement each other. In the development of each of the lines, the proportion is not disturbed and lasts until the very end.

Along with similar features of the historical philosophy of L.N.Tolstoy and M.S.Ordubadi the author also analyzed important differences in the views of both writers who lived in different eras and belonged to different peoples on these issues.

Keywords: poetics, historical theme, sword, pen, war, peace, leader, people, life

Article history: received – 15.06.2021; accepted – 28.06.2021

Giriş / Introduction

Məqalədə ədəbiyyatşünaslıqda ilk dəfə olaraq, L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadi yaradıcılıqlarının poetikasının müqayisəli təhlilinə təşəbbüs göstərilərək, rus və Azərbaycan yazıçılarının poetikalarının tipoloji və fərdi xüsusiyyətləri, həmçinin tarixi hadisələrə, tarixi roman janrına, ədəbi xarakterlərə münasibətdə hər iki yazıçının ideya-fəlsəfi cəhətdən bir-birinə yaxınlığı üzə çıxarılır. Hər iki yazıçının yaradıcılığında insan və tarix, insan və cəmiyyət problemlərini hərtərəfli və dərinlən təhlil etmədən, onların yaradıcılıqlarının poetikasını dərk etmək çox çətin olardı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi mövzuyla bağlı L.N.Tolstoyla müqayisə oluna biləcək bir yazıçı varsa da, o, M.S.Ordubadidir. Məqalədə əsasən L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” və M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanları nəzərdən keçirilmişdir.

“Qılınc və qələm”, “Hərb və sülh”. Hər iki əsərin adlarında sanki yaxınlıq və oxşarlıq vardır. Qılınc deyəndə gözümüzün qabağında dava-dalaş, vuruş, müharibə, qələm deyəndə isə intuitiv olaraq barış, dinclik, əmin-amanlıq, müharibəsizlik və s. mahiyyətlər canlanır. Sanki qılınc müharibənin, savaşın, qələm isə sülhün, sazişin, həmrəyliyin, birliyin, qarşılıqlı razılığın, əmin-amanlığın simvollarıdır. Yəni bu adları, bu mahiyyətləri hər iki əsərin məğzində də görürük. Təbii ki, M.S.Ordubadi özü bilərəkdən bu simvolik, metaforik adlardan istifadə etmişdir.

Əsas hissə / Main Part

L.N.Tolstoy və onun yaradıcılığı müxtəlif təmayüllü tənqidçi və tədqiqatçılar – M.Baxtin, M.Merejkovski, S.Boçarov, N.Berdyayev, B.Bursov, V.Dneprov, M.Xrapçenko, A.Skafimov, B.Jdanov, E.Babayev və başqaları tərəfindən yetərinə araşdırılmış və “tolstoyşünaslıq artıq təkcə rus ədəbiyyatşünaslığının deyil, dünya elminin əsas tədqiqat obyektlərindən birinə çevrilmişdir” [3, s.10]. M.S.Ordubadinin yaradıcılığı isə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında kifayət qədər geniş tədqiq edilmişdir. M.S.Ordubadi yaradıcılığının tədqiqatçıları arasında Y.Axundlu, İ.Həbibbəyli, M.Cəfər, M.Arif, C.Xəndan, Ə.Sultanlı, M.Cəlal, A.Zamanov, K.Talibzadə, B.Nəbiyev, Q.Xəlilli, F.Vəzirova və başqalarını göstərmək olar. Bütün bunlar onu göstərir ki, L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadinin yaradıcılıqları ayrı-ayrılıqda daim tənqidçilərin, alim və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş, ancaq onların yaradıcılıqlarının müqayisəli təhlili tədqiqat predmeti olmamışdır, ona görə də bu mövzu bu günə qədər aktual olaraq qalmaqdadır.

Həm rus, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi mövzuda yazılan əsərlər böyük bir silsilə təşkil edir. L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” və M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, “Qılınc və qələm” romanları bu silsilədə özünəməxsus yer tutur. Rus ədəbiyyatından fərqli olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında roman janrı XX əsrin əvvəllərində – 1920-ci illərdən sonra cəmiyyətdə baş verən mühüm ic-

timai, siyasi, mədəni proseslərlə əlaqədar meydana gəlmişdir. “Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının yaranması və inkişafı bilavasitə M.S.Ordubadinin adı ilə bağlıdır” [2, s.147].

L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadi yaradıcılığının müqayisəli təhlili zamanı onların bədii prinsipləri və ideyaları arasında oxşar və fərqli cəhətlər aşkarlanır. Söhbət heç də L.N.Tolstoyun M.S.Ordubadi yaradıcılığına təsirindən getmir, hərçənd dahi Azərbaycan yazıçısı rus klassikinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış idi və onun yaradıcılığı, ideyaları, həyat prinsipi, estetik və etik görüşləri haqqında dərin bilgiyə malik idi. Ümumiyyətlə, müasir ədəbiyyatşünaslıqda müxtəlif xalqların və müxtəlif dövrlərin ədəbiyyatlarının qarşılıqlı münasibətlərdə tədqiqi həmişə aktual bir məsələdir. Bu mənada rus yazıçısı L.N.Tolstoyun və Azərbaycan yazıçısı M.S.Ordubadinin yaradıcılığında poetika məsələlərinin müqayisəli-tipoloji şəkildə tədqiqi böyük maraq doğurur. Bu problemlər hər iki yazıçının yaradıcılığında mərkəzi məsələlərdən biridir və onların poetika məsələlərinə münasibətində oxşar cəhətlər çoxdur. Bununla belə onlar müxtəlif dövrlərə və müxtəlif xalqlara mənsubdurlar, ona görə də onların bu məsələlərə baxışlarında vacib fərqlər də vardır.

L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadını yaxınlaşdıran məsələlərdən biri də ondan ibarətdir ki, hər iki yazıçı öz yaradıcılıqlarında tarixi mövzuya müraciət etmişlər. Y.Axundlu qeyd edir ki, “M.S.Ordubadi Azərbaycan, rus və dünya ədəbiyyatının ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməklə tarixi romana verilən müasir estetik tələblərə uyğun olaraq bu janrın ilk nümunələrini yaratmışdır” [1, s.201].

Tarixi roman janrı Azərbaycan və rus ədəbiyyatında əsrlər ərzində müxtəlif formalar qəbul edərək, dövrlə birlikdə dəyişərək, az-çox yaxın və uzaq keçmiş haqqında bədii təhkiyə kimi mövcud olmuşdur. Dünya müharibələri, insanlığa qarşı ən ağır cinayətlər, ekoloji fəlakətlər təkcə tarixin bütövlüyünü deyil, həm də mədəniyyətin özünün mövcudluğunu təhlükə altına salırdı. Bu bütövlüyü və həyatın inkişaf qanunauyğunluqlarını bərpa etmək üçün yenidən həyatın dərin fəlsəfəsini, insan və tarixin bir-birinə birmənalı olmayan qarşılıqlı təsir prosesini təcəssüm etdirməyə cəhd edilən, səy göstərilən tarixi romanlar yazılır. Tarixi roman elmi əsər deyil, keçmişdə baş vermiş hadisələri özündə cəmləşdirən etibarlı bir mənbədir. Tarixi romanların müəllifləri eyni zamanda sənətkar və mütəfəkkir olur, bəziləri isə baş verən tarixi hadisələrin tədqiqatçılarına çevrilirlər. Onların cərgəsinə L.N.Tolstoy və M.S.Ordubadını da aid etmək olar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tarixi mövzuda yazılmış bədii əsərlərin həqiqi mənada mahiyyəti ilə bəzən müəyyən dövrdəki hadisə və xarakterlərin düzgün, dürüst işıqlandırılması üst-üstə düşmür. Məsələn, tarixdən öyrənilir ki, Atabəy Məhəmmədin şəxsi bacarığı və həyata keçirdiyi sərt inzibati tədbirlər nəticəsində dövlətin siyasi nüfuzu artmış, ölkənin iqtisadi həyatı dirçəlmiş, Azərbaycan şəhərləri Yaxın Şərqi iri ticarət mərkəzinə çevrilmişdi. Ədib və şairləri himayə edən Atabəy Məhəmmədin tarixi siması ilə M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanındakı bədii obrazı üst-üstə düşmür, tamamilə fərqlənir. M.S.Ordubadi Atabəy Məhəmmədin xarakterini yaradarkən bir az haqsızlıq edib, belə ki, onun tarixdəki fəaliyyətini, demək olar ki, yetərinə işıqlandırmayıb. Əsərdə Atabəy Məhəmməd tam müsbət qəhrəman, hökmdar kimi verilməmişdir. Ona görə ki, sosrealizmin tələblərinə uyğun olaraq, şahlar müsbət qiymətləndirilmirdi. M.S.Ordubadi də əsərdə bu prinsiplərə sonadək sadıq qalmışdır. Deməli, bədii əsər həmişə yazıçının yaşadığı, yaratdığı zamanla və bu əsərin bəhs etdiyi dövrlə əlaqəli olur. Osvalt Şpenqlerin fikrinə görə, “tarixi hadisələrin ötürülmə xarakteri daha çox müşahidəçinin şəxsiyyətindən asılı olur. ... xalqın tarixini başa düşmək və dərinlən anlamaq ancaq o vaxt mümkün olur ki, o zaman bu xalqın tarixini, taleyini süurlu olaraq görərkən hiss edəsən” [9, s.160].

Azərbaycan və rus yazıçıları öz tarixi əsərlərində milli xarakterlər yaratmaqla öz tarixlərini inkişaf etdirirlər. İstənilən tarixi-bədii əsərlərin təbiətində tarixi materialların məlum şərhə gizlənilib və bu da həmin əsərləri maraqlı və aktual edir. L.N.Tolstoyun 1812-ci il Vətən müharibəsi kimi böyük tarixi hadisənin təsvirinə həsr olunmuş “Hərb və sülh” romanı tarixi roman, milli qəhrəmanlıq eposu kimi rus tarixinin 15 ilini əhatə edir. Ona görə də, təbii olaraq, “Hərb və sülh”də süjetin inkişafı tarixi hadisələrin gedişatı ilə müəyyən olunur. Müəllif isə əsərdə tarixi hadisələrə və məişət səhnələrinə kifayət qədər yer ayırır və sonra onların fonunda öz qəhrəmanlarını təsvir edir. “Hərb və sülh”ün (1863-1869) bütün qəhrəmanları tarixlə üzbəüz qoyulur və onların hər biri tarixə qarşı fərqli reaksiya verirlər.

“Hərb və sülh”ün problemlərindən biri də şəxsiyyət və cəmiyyət, rəhbər və kütlələr, şəxsi həyat və tarixi hadisə arasındakı əlaqələrdir. L.N.Tolstoyda ayrı-ayrı şəxslərin həyatı ilə tarix ziddiyyət təşkil edir. O, hesab edir ki, insanın mənəvi cəhətdən kamilləşməsi, özünü tamamlaması prosesi bir anın içərisində baş vermir. Bu, mürəkkəb tarixi hadisələrlə bağlı uzun bir yoldur və bu, insanın bütün ömrü boyu uzana bilər. Digər bir tərəfdən də, L.N.Tolstoy bilirdi ki, həyat, daha doğrusu, sadə insanların həyatı nə Napoleonla Aleksandrın görüşündən, nə diplomatiyadan, nə də hansısa başqa bir amildən asılı olmayaraq, öz axarında davam edir. Ancaq o tarixi hadisələr ki, xalq kütlələrini hərəkətə gətirir, onlar ayrı-ayrı şəxslərin də taleyini dəyişmək gücündədir. L.N.Tolstoyun sevimli qəhrəmanları: Andrey Bolkonski, Pyer Bezuxov və Nataşa Rostova da Vətən müharibəsinin fəlakətlərindən bax beləcə saflaşaraq, təmizlənərək çıxdılar. Yazıçı roman-epopeyada tarixin özünün gedişatını tədqiq etmişdir. L.Opulskayanın təbirincə desək, yazıçı tarixi hadisələri “bədi cəhətdən tədqiq etmiş və ona görə də tarix və insan varlığının qarşılıqlı əlaqəsini açıb göstərmişdir” [8, s.176]. Tarixin gedişatı bu romanın çərçivəsindən bir az da artıq ön plana çəkilmişdir. Müxtəlif dövlətlərin orduları qarşı-qarşıya gəldiyi zaman, xalqın həyat tərzini mürəkkəbləşən, dağılan ərəfədə, bütün dünya hərəkətə gəldiyi vaxtlarda romanda insanlara üz tutulur, çünki bütün bu həyəcanlı proseslərə heç kim biganə qala bilməzdi. Ona görə də L.N.Tolstoy romanın elə ilk səhifələrindən insan və tarix kimi bir-birinə zidd olan qüvvələrin, mənafehlərin toqquşmasını əsas kimi ön plana çəkir. Hadisələr daha çox inkişaf etdikcə, bir o qədər də aydın bir surətdə bu mürəkkəb düyün, kəsişmə nöqtəsi, sıx qarşılıqlı əlaqə göz önündə canlanır.

L.N.Tolstoy dəfələrlə təkrar edir ki, tarix ayrı-ayrı insanların iradə və cəhdlərindən asılı olmayaraq, öz daxili qanunları əsasında inkişaf edir. O, tarixin inkişafında xalqın bütün gücünü özündə ehtiva edən, xalqın gücünə bərabər olan mahiyyəti, anlayışı tapmağa can atırdı. L.N.Tolstoy romanda tarixlə insana təzyiq göstərməmiş, əksinə şəxsiyyətin dəyərini qoruyub saxlamışdır. Tarixi prosesin tarixi şəxsiyyətlər tərəfindən idarə olunması fikrini inkar edərək, yazıçı eyni zamanda özünün nəzəriyyəsinə yaradır. Onun nəzəriyyəsinə əsasən tarixi prosesin müqəddəratı xalq kütlələrinin təbii hərəkətindən asılıdır və bu hərəkətin də qanunları heç kimə məlum deyil. O, tarix haqqında düşüncələrində hər vasitə ilə həyatın təbii başlanğıcını, təbii qanunauyğunluğunu ön plana çəkirdi. L.N.Tolstoy sübut etməyə çalışırdı ki, dahi insanlar mövcud deyil, tarixi prosesin rəhbərlərin iradəsindən heç bir asılılığı yoxdur və onların iradəsi ilə tarixi proses üst-üstə düşür: “Padşah tarixin quludur” [7, III, s.12]. Tarixi prosesdə şəxsiyyətin, dahinin inkar edilməsi ideyası xüsusilə Napoleon obrazında kəskin ifadə olunmuşdur. L.N.Tolstoy Napoleonu “karetin içindəki qaytanlardan tutmaqla özünü karetin sürücüsü zənn edən körpə bir uşağa” [7, III, s.535] bənzədir və Napoleonun “böyüklüyünə” kinayə ilə yanaşırdı. Yəni, hadisələrin başında dayanan bir şəxs, Napoleonun özünü tarixi hadisələrin yaradıcısı və rəhbəri hesab etməsi bir daha sübut edir ki, həmin o böyük insanlar qəhrəman pərəstişkarlarının uydurmalarıdır. Ona görə ki, həmin o pərəstişkarlar onları hadisələrin yaradıcısı hesab etməsəydilər, rəhbərə o qədər inam yaratmasaydılar, onda rəhbərlər də özlərinə bu qədər böyük dəyər verməzdilər.

Kutuzovun fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı həm tarixi faktlara, həm də özünün şəxsi qiymətləndirməsinə əsaslanaraq, L.N.Tolstoy sübut etməyə çalışırdı ki, baş vermiş hadisələrin gedişatında nə Napoleon, nə də Kutuzov heç nəyi dəyişdirə bilməzdi. L.N.Tolstoyun fikrincə, onların fərqləri onda idi ki, Napoleon bunları başa düşürdü və özünü müqəddəratı həll edən kimi zənn edirdi. Ancaq Kutuzov bunların hamısını başa düşürdü və onun bir sərkərdə kimi müdriqliyi hər bənəti ilə bağlı deyil, ancaq baş vermiş hadisələrin qanunauyğunluqlarını anlamaq və öz fəaliyyətini onunla uyğunlaşdırmaq bacarığında idi.

L.N.Tolstoy kimi, M.S.Ordubadinin də “zəngin bədi yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının inkişafı sahəsində olduqca mühüm təşəbbüsdür” [4, s.567]. M.S.Ordubadi “tarixi roman janrına təsadüfən müraciət etməmişdir, bu janr vasitəsilə xalqımızın qədim tarixini, zəngin mədəniyyətini, gözəl təbiətini, başlıcası isə mübariz ruhunu təbliğ etmək istəmişdir” [1, s.37]. M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanında da, həmçinin, insan hərəkətlərinin, əməllərinin həyatın təsadüflərindən asılı olduğu tədqiq edilir. Məsələn, Qızıl Arslan Abubəklə danışan zaman öz qardaşı oğluna deyir ki, “dövlət quruluşu belədir, məmləkətdə qoyulmuş qanunların hamısı zəncirin həl-

qəsi kimi bir-birinə bənd olubdur. O zəncirin əsas həlqəsi hökmdardan ibarətdir. Zəncirə hərəkət verən bizik” [6, II, s.273]. Bunun ardınca Qızıl Arslanla danışan zaman Nizami ona deyir ki, “hökumət və dövlət fəlsəfə ilə idarə oluna bilməz. Hadisələr gələcəyə öz şəklini verə bilməkdən əvvəl hökmdarlar hadisələrə öz düşündüyü şəkli verməyə çalışmalıdır” [6, II, s.279].

Gəncədə hadisələrin dəyişəcəyi və Əmir İnancın yerinə Eldəniz oğlanlarının gələcəyi haqqında düşünəndə Fəxrəddin, Andrey Bolkonski kimi, hadisələrin gedişatına böyük ümid bəsləyir və belə olacağına inanırdı. Və bilirdi ki, bunun da nəticəsində onun sevgilisi Dilşadı Bağdada xəlifə üçün hədiyyə kimi göndərməyəcəklər. Bu ərafədə o, heç bir fəaliyyət göstərmirdi. Bunu görən Dilşad sevgilisinə cavab olaraq dedi: “Fəxrəddin, xoşbəxtlik üçün hadisələrdən ümid gözləmək sadəlikdir” [5, I, s.144]. Dilşad Fəxrəddini mübarizə aparmağa səsləyir, Fəxrəddin isə böyük inamla hadisələrin gedişatını izləyirdi.

Romanda hər bir qəhrəman özünün hadisələrdən asılı olduğunu boynuna alır. Dilşad hökumət möhürünü oğurlayıb xəlifənin qızı Safiyə xatunun şərəfini ləkələmək arzusunda olduğu bir vaxtda, onu törətdiyi cinayətə görə cəzalandırırlar. Hərəmxana keşikçisi Xacə Müfid Dilşadı ustalıqla aldadır, onu psixoloji cəhətdən çətin bir vəziyyətə salır, az qalır ki, yazıq qızın bağı çatlasın. Xacə Müfid kinayə ilə Dilşada deyir: “İnsan hadisələrin nökrədir, hadisəlersə qəza və qədərdir, ondan boyun qaçırmaq olmaz” [5, I, s.179]. Xacə Müfid, Kutuzov kimi, qəzavü-qədərə inanır və Dişadı da inandırmağa çalışır. Ancaq Kutuzovdan fərqli olaraq, Xacə Müfidin istəyi xeyirxahlıq məqsədilə, insanlıq naminə edilən bir iş deyildi. O, mənfur niyyətini həyata keçirtmək arzusunda idi.

Sultan Toğrul Qətibə xatuna yazdığı məktubunda qeyd edir ki, “zamanın hadisələri bir-birini təqib edir. Həyatımızın qiymətli günləri ruzigarın dəyirmanında üyüdülmədən kimi toz olub gedir” [6, II, s.203]. Qətibə isə nəyin bahasına olursa olsun, öz iqbalının, öz taleyinin yaradıcısı olmaq niyyətindəydi. O, öz muradına çatmaq üçün öz doğmalarının da qanına susamağa hazır idi. Qətibənin məntiqinə görə tale və hərəkət bir-birilə bağlı məsələlərdir. Qalan şeylər isə insanın necə hərəkətdən, onlardan istifadə etmə bacarığından asılıdır.

M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanında şəxsiyyətin tarixi hadisələrdəki rolu məsələsi də diqqəti çox cəlb edir. Məsələn, Fəxrəddinlə söhbəti zamanı Nizami deyir ki, “təşkilata bağlı olmayan hər bir üsyan bir məğlubluğun başlanğıcıdır” [5, I, s.56]. Yəni, Nizami üsyanların acınacaqlı nəticələri haqqında xəbərdarlıq edir və Fəxrəddini ehtiyatlı olmağa çağırırdı. Nizami qeyd edir ki, “tarixin xasiyyəti təkrardan ibarətdir” [5, I, s.57], o, hər bir dövrdə öz qəhrəmanlarını ortaya çıxarırdı: nə vaxtsa Babək vardı, indi isə öz vətəni üçün çox şeylər etməyi bacara bilən, cəsur Fəxrəddin var. O, Fəxrəddinə və onun gücünə, bacarığına güvənir və inanırdı. Nizami öz dostunu “qılınc və mizraq qəhrəmanı olduğu kimi, tədbir və düşüncə qəhrəmanı” [5, I, s.183] kimi də görmək istəyirdi. Bir sözlə, Nizami də, Kutuzov kimi, Fəxrəddini taleyüklü məsələlərdə, Azərbaycanın istiqlalı, azadlığı uğrunda mübarizələrdə düşüncəli olmağa, şəxsi hisslərə qapılmamağa və çox ehtiyatlı olmağa çağırırdı. Çünki o bilirdi ki, Fəxrəddin yorulmaz və düşməne arxa çevirməz bir qəhrəman, səriştəli bir sərkərdə olsa da, həmin vaxt hərəkət etməməlidir.

Bədii əsərlərdə təsvir olunan tarixi hadisələr eraları bir-birinə yaxınlaşdırır, indiki zamanda keçmişdə olanları hiss etmək və keçmişdən gələcək üçün dərs almağa insanı məcbur edir. Hansı bir əsər yaranırsa yaransın, o, dövrün tarixi tərəflərini mütləq əhatə etməli, həmin dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etməlidir. Tarixi mövzuda əsərlərini yazan yazıçının yaradıcılıq təcrübəsi təkcə onun keçmiş əsərləri bütün həqiqətləri ilə göstərmək bacarığında deyil, həm də ayrı-ayrı insanların taleləri ilə xalqın taleyinin bağlı olduğunu açmaqdan ibarətdir.

Beləliklə, tarixi romanlarda “insan və tarix” problemi vacib bir komponent kimi özünü göstərir və mövzu və ideya xüsusiyyətinə görə yazıçıların mövqelərindən asılı olaraq, müəyyən funksiyaları yerinə yetirir. Tarixi kontekstin məğzini fərdi tale və tarixi prosesin qarşılıqlı əlaqəsi, təsadüf və əvvəlcədən müəyyən olunma, xüsusi məqsəd və baş vermiş hadisələrin dərk olunmayan mənası və s. təşkil edir. Hadisələr isə əsas aparıcı ünsür kimi tarixin hər cür məzmununu əhatə edir.

Tarixdə fərqli talelərin tipik və ya qeyri-tipik, yaxud, təsadüfi olmasına baxmayaraq, onlar tarixin vahid fəlsəfəsini təşkil edir. Və bu fəlsəfənin müəyyən məqsədi vardır - həyatın mənasını və inkişafın məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirmək! Məhz burada hər bir insana cəmiyyətdə tutduğu vəzifə-

sindən, mövqeyindən asılı olmayaraq müəyyən bir rol (missiya) tapşırılmışdır. Ona görə də insan və tarix ayrılmazdır, onlar bir-birini tamamlayır və onlardan hər biri digərinin mövcudluğunun, yaşamasının məqsəd və mənasını təşkil edir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, hər iki yazıçının romanlarında tarixi hadisələr və faktlar, xalqın həyatı, ruhu, mübarizəsi göstərilmiş və onun bədii obrazı yaradılmışdır. Hər iki romanda xalqın ən gözəl, nəcib keyfiyyətləri, milli xarakterləri, mütərəqqi idealları təcəssüm etdirən tarixi qəhrəmanların obrazları yaradılmışdır. Həmin qəhrəmanların mübariz ruhu, müsbət keyfiyyətləri ilə bərabər tərəddüdləri, keçirdikləri sarsıntılar da öz əksini tapmışdır.

Hər iki yazıçı tarixi romanlarında ictimai-siyasi hadisələri təsvir edərkən, bunları surətlərin şəxsi taleyi, ailə-məişət, sevgi məsələləri ilə vəhdətdə verir. İctimai-siyasi hadisələrlə şəxsi həyatı hadisələr sanki bir-birini əvəz edir və bir-birini tamamlayır. Hər iki xəttin inkişafında mütənasiblik pozulmur, sonadək davam edir.

Hər iki yazıçının tarixi romanlarında şəxsiyyət və xalq, şəxsiyyətin ağır iztirablardan keçərək xalq mənəviyyətinə tapınması ideyası əsas yer tutur və Andrey Bolkonski, Pyer Bezuxov, Nizami, Fəxrəddin və bu kimi şəxsiyyətlərin dərin psixoloji vəziyyətlərinin və xarakterlərinin açılmasına xidmət edir.

L.N.Tolstoyun tarix fəlsəfəsi ilə M.S.Ordubadinin tarix fəlsəfəsinin oxşar cəhətləri ilə yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər iki yazıçı müxtəlif dövrlərə və müxtəlif xalqlara mənsub olduqlarına görə, onların bu məsələlərə baxışlarında vacib fərqlər də vardır.

M.S.Ordubadi, L.N.Tolstoydan fərqli olaraq, tarixin şəxsiyyət üzərində hökmranlığı ideyasını qeyd edir, lakin bunu geniş fəlsəfi rəicətlər şəklində izah etmir, ayrı-ayrı qəhrəmanların dilindən ifadə edir. "Qılınc və qələm"də Nizami Fəxrəddini tarixi hadisələrin gedişatı zamanı diqqətli, ehtiyatlı olmağa çağırır, çünki o bilir ki, at çapmaq, qılınc oynatmaq vaxtı hələ çatmayıb.

Fəxrəddin nə Andrey Bolkonski kimi öz iradəsinə arxalanan, şöhrətpərəst, nə də Pyer Bezuxov kimi fatalist deyildi. O öz gücü ilə xalqın birləşməsinə güvənən bir bahadır, Azərbaycanın istiqlalı uğrunda yorulmadan mübarizə aparan, vətənpərvər bir qəhrəman idi.

Nizami də Azərbaycanın azadlığı uğrunda canından keçməyə hazır olan bir qəhrəman, səriştəli bir ziyalı və güclü şair idi. O, tarixdəki hadisələrin təsadüfi olması fikrini təkzib edirdi. O, hesab edirdi ki, istər tarixi hadisə olsun, istəsə də ailə münasibətləri – onların ayrı-ayrılıqda hər birinin öz məqsədi olmalıdır. Nizaminin fikrincə, məqsədi, məramı olmayan üsyanla təsadüfi hadisələrin heç bir fərqi yoxdur.

Ədəbiyyat / References

1. Axundlu Y.M. Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər (1930-2000). Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2005.
2. Axundlu Y.M. S.Ordubadi (həyatı, mühiti və yaradıcılığı). Bakı: Sabah, 1997.
3. Həbibbəyli İ.Ə. Böyük ədəbiyyat nəhəngi M. S.Ordubadi. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
4. Mehdi H.Ə. Əsərləri 10 cildə, 9-cu cild. Ədəbi-tənqidi məqalələr (1926-1947). Bakı: Yazıçı, 1979.
5. Ordubadi M.S. Qılınc və qələm. Birinci hissə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
6. Ordubadi M.S. Qılınc və qələm. İkinci hissə. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
7. Tolstoy L.N. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, III cild. "Hərb və sülh". III cild, IV cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2010.
8. Опульская Л.Д. Роман-эпопея Л.Н.Толстого «Война и мир». Москва: Просвещение, 1987.
9. Шпенглер О. Закат Европы. В 2-х томах. Т.2. Новосибирск: ВО Наука, 1993.

Поэтика романов Л.Н.Толстого и М.С.Ордубади (сравнительно-типологический анализ романов «Война и Мир» и «Меч и перо»)

Насиб Джабраилов

Доктор философии по филологии

Бакинский Славянский Университет. Азербайджан.

E-mail: s.pesib@mail.ru

Резюме. В статье впервые в литературоведении был сделан сравнительно-типологический анализ поэтики творчества Л.Н.Толстого и М.С.Ордубади. Выявляются типологические и индивидуальные особенности поэтики русского и азербайджанского писателей. Освещается их схожесть друг с другом с идейно-философской точки зрения в отношении исторических событий, жанра исторического романа, исторических образов. В творчестве каждого из этих писателей всесторонне и глубоко рассматриваются проблемы «человек и история», «человек и общество».

Анализ позволяет сделать вывод, что в романах обоих писателей показаны исторические события и факты, жизнь, дух и борьба народа, а также создан его литературный образ. В обоих романах созданы образы исторических героев, олицетворяющих самые красивые, благородные черты, национальные характеры, прогрессивные идеалы народа. Наравне с положительными качествами тех героев нашли свое отражение также их сомнения, переживания. Описывая общественно-политические события в своих исторических романах, оба писателя преподносят их в единстве с личной судьбой образов, семейно-бытовыми и любовными вопросами. Общественно-политические и личные жизненные события словно сменяют и дополняют друг друга. В развитии каждой из линий пропорция соблюдается и длится до самого конца.

Наряду со схожими чертами исторической философии Л.Н.Толстого и М.С.Ордубади были также проанализированы определенные различия во взглядах писателей, которые жили в разные эпохи.

Ключевые слова: поэтика, исторические темы, меч, перо, война, мир, руководитель, народ, жизнь